

ОЙКОНИМИ НА *-*jь (-*ja, -*je)*, ЛОКАЛІЗОВАНІ НА ТЕРИТОРІЇ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Назви поселень на *-*jь* – одні з найархаїчніших на території всієї Славії. Цей тип назв успадкований ще з праслов'янської мови, а суфікс *-*jь* виражав приналежність певного об'єкта конкретній особі. [3, 288-289]. Ойконіми на *-*jь*, За твердженням О.Кунчинського, ойконіми на *-*jь*, - це субстантивовані присвійні прикметники, які не відрізнялися перископічною формою, ні змістом від звичайних присвійних прикметників. На думку вченого, ойконіми зберігали фактичне прикметникове значення, поки в людській свідомості не зникла пам'ять про ім'я засновника чи власника поселення [, 102].

Польський ономаст Ф.Нецкуля у монографії, присвяченій польським ойконімам на *-*jь*, зауважив, що у перковнослов'янських пам'ятках назви на *-*jь*, на відміну від назв на *-ov*, вживалися без означуваних іменників, пор. *Старогостов мост*, але *Ярославль*. Цей факт, на думку вченого, свідчить про втрату на той час формантом *-*jь* присвійної функції, а також про послідовну субстативацію назв цього типу. Послаблення семантичної виразності суфікса *-*jь* мало місце вже в період першої палаталізації задньоязикових приголосних фонем, тобто перед II-IV ст. н.е [6, 93].

Про архаїчність ойконімів на *-*jь* свідчать насамперед твірні основи назв цього типу. Значна частина досліджуваних ойконімів зберігають в своїх основах давньослов'янські композитні, відкомполітні та відапеліативні імена. Оскільки далеко не всі антропоніми цього типу фіксуються ономастикою, ойконіми такої архаїчної моделі є чи не єдиним джерелом для реконструкції давньоукраїнської антропонімії.

На території Тернопільської області локалізується лише 32 ойконіми на *-*jь (-*ja, -*je)*, що становить приблизно 7% від загальної кількості сучасних ойконімів України цієї моделі. Найбільше таких назв на Волині, Львівщині, Чернівщині. Наприклад, у топонімії Волинської області налічується 72 ойконіми на *-*jь*, Рівенської – 69, у Львівській – 64, в Житомирській – 53, в Чернівківській – 47 і т.д. Розташування і динаміку функціонування таких географічних назв у різні хронологічні періоди на Тернопіллі відображено у таблиці.

Таблиця 1.

Кількість ойконімів на *-*jь* на Тернопільщині у X-XX ст.

Райони	X-XIII	XIV-XV	XVI	XVII-XVIII	XIX-XX	X-XX
Бережанський	-	-	2	2	4	4
Борщівський	-	-	3	4	7	7
Бучацький	-	1	1	2	4	4
Заліщицький	-	-	-	1	1	1
Збаразький	1	2	2	2	2	2
Козівський	-	-	-	1	1	1
Кременьський	-	-	1	3	3	3
Моцаирський	-	-	-	2	2	2
Підволочиський	-	-	-	1	1	1
Підгаєцький	-	-	-	1	1	1
Теребовлянський	1	1	3	3	3	3
Чортківський	-	-	1	1	1	1
Шумський	-	2	2	2	2	2
Разом	2	6	15	25	32	32

В основах досліджуваних ойконімів Тернопільщини представлені давньослов'янські композитні, відкомпозитні і навіть християнські імена. Останні, безперечно, свідчать про пізніше виникнення ойконімів. Розглянемо детальніше окремі назви.

Жизномир, с., Буч., Гр. З XV ст.: villes Szyznomirz (ZDM VII, 228), Zysonomir (1457 AGZ XII, 247), пізніше Zysznomirz (1465 AGZ XII, 305), Zyznomir (1661 RR, 45), Zyznomirz ad Buczacz (1670 AC, 83), Zyznomierz (1660 RCL, 21), Zyznomisz (1661 RCL, 892). Назва поселення походить від композитного імені *Жизномирь*, пор. чes. *Žiznomir* (Sv. 93), за допомогою посесивного форманта *-*jь*.

Збараж, м., Гр. З XIII ст.: Лестько воева около Збыража (1214 ПСРЛ II Ип., 730). Документи початку XV ст. засвідчують уже сучасний варіант назви. Дмитрь Збаражь и Вишневень збудоваль (1401 ЕСЛГН, 151), князю Василью ослался город Збаражь (1463 AS I, 54), Збаражь (1473 Арх ЮЗР 8/IV, 103), под Сборажем (1654 Ак ЮЗР X, 694). Щодо зміни *-и-* на *-а-* у пізніших формах, то, на думку Д.Бучка, - це наслідок регресивної асиміляції в системі голосних. Щодо походження ойконіма, то відомо кілька версій. Дослідник давньоруської ономастики В.Перознак стверджує, що назва міста походить від праслов'янського *bara* "болото" і префікса *z-* [4, 76]. Відомий російський ономаст В.Никонов вважав, що ойконім Збараж походить від якогось імені та суфікса *-аге*. Погоджуємося із твердженням української дослідниці Л.Масенко, яка стверджує, що назва міста походить від давньослов'янського композитного імені **Събырадъ* і посесивного суфікса *-*jь*. Одиак ім'я **Збырад* (**Събырадъ*) не фіксується у жодному із відомих нам ономастиконів. На можливість його існування в минулому вказують двочленні імена з такими ж препозиційними компонентами: *Збивоц*, *Збилють*, *Збиславъ* (Мор. 88) та численні композити з постпозиційним компонентом *-рад*: *Люторадъ*, *Милорадъ* (Мор. 116, 124) та ін. Внаслідок впливу форманта *-*jь* на основу імені фінальний приголосний *-d* згідно з онетичними законами давньоукраїнської мови змінився на *-ж*.

Ридомиль, с., Крем., Гр. Історики стверджують, що раніше поселення мало назву Радомль (1545 Теол II, 174). У грамоті князя Свидригайла фіксується як Рыдомль (1430 Арх ЮЗР 8/IV, 124). Існування цього поселення у XVI ст. підтверджує заставний запис на маєтки у Кременецькому повіті: Ридомль і Устечко п. Яроія І остеського своїй дружині (КЗС I, 67) і фіксація у польськомовному джерелі: Rydoml (1583 *ŹDz* XIX, 96). У XVII ст. назва поселення мала форму Ридомель (1629 Баран., 103). На початку XX ст. вона згадується серед інших поселень Волинської губернії у варіанті Радомль (СНМВГ, 342). Ойконім походить від композитного антропоніма *Радомиль* (Мор. 169) і посесивного форманта *-*jь*.

Рукомиш, с., Буч., Гр. Згадується з XIV ст. у написанні Rukomesz (1379 AGZ VI, 8), пізніше фіксується як Rukomyesze (1465 AGZ XII, 305), Rukomysz (1669 RR, 45), Rukomesze ad Buczacz (1660 RCL, 30), Rukomysz (1785-1788 *ЙМ*, 267). Ойконім, очевидно, є деформованим варіантом первісного **Рукомишль* – посесива на *-*jь* від композитного імені **Рукомисль*. Про існування останнього антропоніма може свідчити ім'я *Рукославъ* (Пач. 88), а також численні композити з постпозиційним компонентом *-мисль*.

Бучач, м., Гр. Назва міста вперше фіксується писемними пам'ятками другої половини XIV ст., хоча виникнення самого поселення, на думку вчених, можна датувати щонайменше X-XI ст.: Buczacz (1379 AGZ V, 18), из Бучя(ч) (1440 ССУМ I, 133). У рукописних пам'ятках XVII ст. ойконім фіксується з означенням Великий: орр. Buczacz Magni (1660 ЦДАЛ ф.5, оп.2, фас 1, арк. 17). Мабуть, означення вживалося з метою розмежування власне міста і гіси його частини, яка належала до Бучача, але була десь на околицях, бо в рукописних документах XVII ст. разом із назвою міста Бучач фіксуються такі його частини як Goga і Goga Buczaska (1661 ЦДАЛ ф.5, оп.2, спр.152, арк. 887). Щодо походження ойконіма, то найбільш правдоподібною видається на етимологія Д.Бучка, який стверджує, що назва Бучач походить від давньоукраїнського імені **Бучажь*, що є усічено суфіксальним варіантом певного композитного антропоніма, пор. *Будивой*, *Будимирь*, *Бутовить*. Внаслідок впливу посесивного форманта *-*jь* фінальний приголосний основи *-к* змінився на *-ч* [1, 4]. Менш

переконливою видається нам етимологія ойконіма Бучач, запропонована М.Худашем [5, 98-99]. Дослідник стверджує, що назва поселення походить від антропоніма *Бучайко, який міг бути утворений від мени Бучай, що в свою чергу є усіченим варіантом давньослов'янської особової назви Богучай, пор. Dobrocay (Sv. 73). Після приєднання суфікса *-*jь* до основи імені *Бучайко кінцевий приголосний *-к*, палаталізуючись, змінився на *-ч*, а кореневий приголосний другого компонента *-й-* занепав [5, 99].

Сураж, с., Крем., Тр. Це поселення відоме ще з часів Київської Русі. Тут збереглися сліди земляних валів, а поблизу села – залишки давньоруського городища XI-XIII ст. Під час монголо-татарської навали місто на довгий час занепало. У 1550 р вітебський воєвода Стефан Збараський збудував тут замок і, очевидно, надав поселенню міського статусу (Suroż, m 1550 ŹDz XIX, 34). У 1570 р. цей населений пункт належав князю Івану Масальському, від якого у 1583 р. перейшов у власність до Костянтина Острозького (Zuraza 1583 ŹDz XIX, 145). Пізніше містечко належало князю Василю Острозькому, потім Анні-Алоїзі Острозькій, яка перед смертю заповіла його острозьким єзуїтам, що утворили в цьому малий конвент. На той час Сураж був уже одним із центрів торгівлі деревиною на Волині (містечка Суража 1619 Арх ЮЗР 6/1, 418). В акті поданому козацькими послами під час сейму у 1659 р. зазначається. «Монастирь и шпигаль Св.Троици в Остроге съ местечком Суражемь ... взяли отцы іезуиты» (Теод. III, 336). Ще до 1914 р залишалися руїни давніх оборонних валів замку. Єзуїтський костел був перебудований на церкву. Біля підніжжя хреста у Святомихайлівській церкві досі зберігся напис: «Сей крест сооружель громадою до церкви града Суража 1755 г» Збереглася також «Метрика детей крещеных и давния слюбовь и усопших в граде Сураже, нап Р Божия 1755 месяца октоврия дня 23» Неперекожливою видається нам думка істориків, які стверджують, ніби назва Сураж «походить від слова «сурож», оскільки місцевість ще з незапам'ятних часів була заселена кримськими греками (сурожцями)» [Олег Клименко, Богдан Хаварівський. Герби Тернопілля “ВЖ” від 3 01. 2002] Вважаємо, що ойконім Сураж - це первісно посесивне утворення на *-*jь* від особової назв *Сурадъ, яка є гіпокористичним варіантом певного двочленного імені з постпозиційним компонентом *-рад*, наприклад, *Су[ди]радъ, пор. Судимиръ, Судиславъ (Мор. 189) чи *Су[ли]радъ, пор. Сулимиръ (Мор.189), Sulirad (SSNO V, 250)

Теребовля, м., Тр. З XI ст.: город Теребовль (1097 ПСРЛ I, 55). Д.Бучко зауважує, що варіант назви у формі чоловічого роду з повноголоссям фіксується в українськомовних пам'ятках до кінця XIV ст., а у формі жіночого роду без повноголосся – у латинськомовних пам'ятках з кінця XIV ст. (Теребовль > Теребовля > Терембовля > Трембовля). За твердженням Д.Бучка, така зміна спричинена затемненням мотивованості назви, зміною на короткий час статусу поселення (місто>село), наслідком народноетимологічного зближення цього ойконіма з пол. апелятивом trębacz – “трубач”. Ойконім зараховують до назв на *-*jь*, хоча у працях багатьох дослідників він найчастіше трактується як відапелятивне утворення, мотняване дієсловом “теревити” [4, 168; 7,169]. ще на початку Вважаємо, що ойконім походить від імені Теребовъ (Вес. 316), яке є гіпокористичним утворенням від композитного імені типу Trehovit, Trebihost, Trzebiebar і под (Sv. 89; SSNO V, 478-479). Внаслідок впливу посесивного форманта *-*jь* на фінальний приголосний основи антропоніма *-в-* розвинувся епентетичний *-л-*.

Біще, с., Берез., Тр. Фіксується з XIV ст.: de Bescze (1317 ZDM IV, 39), Byscze (1515 ŹDz XVIII/1, 139). Ойконім утворений від антропоніма Біско (Мор. 33), Бьско (Гуп 41) за допомогою форманта *-*j-е*.

Голгоча, с., Підг., Тр. З початку XV ст : Holhocze, wieś w dawnym powiecie Halickim (1427 ZDM VII, 226), Holhocze (1445 AGZ XII, 141), Holhocze (1660 RCL, 17), Hołhocze (1735 РПІ. 61, Taruffa, 139) Цю назву зараховуємо до ойконімів з неясною етимологією.

Кривче, с., Борщ., Тр. Згадується з XV ст : Krzywcza, w (1480 AGZ XVIII, 144; 1506 AGZ XVIII, 442), Krzywcze (1530 ŹDz XIX, 162), Krywczе (1581 ŹDz XX, 167). Походить від

антропоніма *Кривко, пор *Krzywko, Krzywek* (SSNO III, 177) < *Кривосудъ* (Мор. 105), *Кривоустъ* (Гуп 209)

Пастуше, с., Чортк., Тр. Ойконім відомий з XVI ст.: *Pastusze* (1518 Zal. 136). Назва поселення мотивована відапелятивним іменем *Пастухъ*, пор. *Пастуха* (Мор 148), *Pastuch* (SSNO IV, 194)

Скомороше, с., Чортк., Тр. Назва села фіксується з XV ст.: *Skomorosze* (1422 AGZ VII, 102) Ойконім мотивований відапелятивним антропонімом *Скоморох*, пор. *Skomoroch* (SSNO V, 93).

Іване-Золоте, с., Заліш., Тр. Поселення відоме з XIV ст.: *Iwanje Złote* (1449 Zal. 56).

Іване-Пусте, с., Борщ., Тр. Згадується у документах XVI ст.: *Ивань*, тепер *Іване-Пусте* (1514 Арх ЮЗР 8/IV, 697), пізніше фіксується у польськомовних джерелах *Iwanje Puste* (1661 LWR III, 159). **Іванія, с., Крем., Тр.** У документах фіксується з XV ст.: *villas Ywanje in terra Russie* (1440 ZDM VIII, 78), *Iwanj* (1570 ŻDz XIX, 263), *Iwanje* (1578 ŻDz XIX, 263), *Іванія* (1629 Баран. 35). Назви поселень утворені за допомогою форманта *-*j-е* від імені *Іван*.

Остап'я, с., Підв., Тр. Назва відома з XVI ст.: *Ostapie* (1581 Zal. 119). Ойконім походить від християнського антропоніма *Остап*.

Пилипче, с., Борщ., Тр. Згадується з XV ст.: *Pylipcze, wieś* (1415 Zal. 39). Назва поселення походить від антропоніма *Пилипко* + *-*j-е*.

Таким чином, семантика твірних основ ойконімів на *-*jь* свідчить про те, що незважаючи на їх досить пізні фіксації в історичних джерелах, такі назви виникли ще до XIII ст. Наявність християнських імен в основах ойконімів цього типу свідчить, що цей суфікс зберігав свою іпонімотвірну функцію ще на початках запровадження християнських імен в антропонімікон наших предків. Однак здатність цього форманта утворювати поселенні ойконіми і від християнських імен тривала дуже короткий період, оскільки в ойконімії України збереглися лише окремі назви поселень, мотивовані такими антропонімами.

Список використаних джерел:

- АрхЮЗР – Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов. – Ч. 8, Г. 1 – 6.
- АС – Алфавітний список сіл Галицького і Коломийського повітів. 1670. – ЦДАЛ ф. 5, оп 2, фас. 1
- Баран. – Баранович О. Залюднення Волинського воєводства у I пол XVII ст., Київ, 1930 з картою Волинського воєводства, 1629 р.
- ЕСЛПГ - Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі. – К., 1985
- ЙМ – Йосифінська і Францисканська метрики. – К., 1965 – 354 с.
- КЗС – Кременецький земський суд. Описи актових книг. Вид I-III –К., 1965.
- Мор. – Славянскій именовслов ..., составленъ священником М.Морошкиным. – СПб, 1867.
- ПСРЛ – Полное собрание русских летописей. – М., 1962, т I-II.
- РПП – Реєстр подимного податку в Галицькій землі. – ЦДАЛ ф. 134, оп. 2; 10
- СНМВГ – Список населённых мест Волынской губернии. – Житомир, 1911
- Теод - Теодорович Н. Историко- статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. - Почаев, 1888-1893 –Т. I-IV.
- AGZ – Akta grodzkie i ziemskie... - Lwów, 1868-1906 – Т. I – XIX.
- Sv – Svoboda J. Starořeska osobni jména a naše příjmení. – Praha, 1964 – s. 51-104.
- Taryffa – Taryffa pogłownego... powiatow Irembowelskiego y Kolomyjskiego. - ЦДАЛ ф 5, оп 1, спр 286, арк 135-177
- ZDM – Zbiór dokumentów malopolskich. Cz 1- 8. - Wrocław etc., 1963-1978.
- ŻDz – Źródła dziejowc. – Warszawa – 1889-1902, Т. XVIII-XX.

Література

1. Бучко Д. Галицька земля в світлі географічних назв. // Наукові записки. – Тернопіль, 1999, с. 108-117.
2. Купчинський О. Двочленні географічні назви України на -*ь. // Питання історії української мови. – К., 1970, с. 101-129.
3. Мейс А. Общеславянский язык – М., 1951.
4. Перознак В. Названия древнерусских городов. – М., 1983
5. Худаш М., Демчук М. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів. – К., 1991.
6. Nicckula F. Polskie nazwy miejscowe z suf. -*ь. – Wrocław, 1972

Ярослав Редька (Чернівці)

ХРОНОЛОГІЗАЦІЯ ТА ЛОКАЛІЗАЦІЯ ЯК СИСТЕМНІ ЯВИЩА В РЕГІОНАЛЬНІЙ ОЙКОНІМІЇ

On the basis of the analysis of the historical, geographical, and topographical material that includes the territory of the former ancient Galician and Lviv Lands of Ruthenian (early Ukrainian) principalities, the author of article dwells on the importance of geographical, statistical, sociological, analytical and interpretative methods to date and localize systemic phenomena in regional oikonymy

1. Виходячи з інтегродисциплінарного розуміння ономастики, і топоніміки зокрема, дослідник цієї групи пропріальної лексики не може не враховувати явищ її системного характеру. Надто ж важливим видається таке наше твердження при підході до аналізу регіональної ойконімії, яка найповнішою мірою демонструє цю системність і — як категорія власних назв, злокалізованих у часі та просторі — “виявляється досить придатною для опису хронології та географії процесів, напрямків змін; до дослідження тих аластивостей, які навіть при наявності полярних тенденцій складають винятковість ономастики” [4:23].

Етимологізація назв поселень, встановлення їхньої первинної історичної локалізації, повномасштабне бачення етнічних процесів заселення певних регіонів, тобто власне чинівістичний їх аналіз, повинні значною мірою опиратися на позамовні чинники називництва. До останніх зараховуємо застосування різноманітних соціолінгвістичних, географічно-статистичних і аналітично-інтерпретаційних методик, що в кінцевому підсумку сприяє, як стверджує польський ономаст Роберт Мрузек, “використанню результатів цих досліджень [] для реконструкції давніх географічно-природничих, поселенських і культурних відносин. Але передусім ономастичні знання полягають у можливості використання ономастичного матеріалу для аналізу й пізнання почасти складних міжсистемних відношень у загальномовному й діалектному розумінні відносно конкретних етнічних територій (включно з пограниччям), а також періодів історичного розвитку” [16:130]

Метою нашої розвідки є спроба показу важливості вищенаведеної аргументації та її застосування для етимологічного аналізу назв населених пунктів колишньої Галичини — точніше, Галицької і Львівської земель Руського воєводства (південної частини т.зв. Русі Червоної, до якої входило ще й Белзьке воєводство) — в складі колишньої Речі Посполитої на основі опису історичного картографічного матеріалу з цих етнічних українських територій.

Вибір об'єкта дослідження зумовлено як хронологічно, так і географічно. Що стосується часового вибору, то тут ми керувалися такими історичними чинниками: